

# **Lugha na Jinsia katika Ushairi: Uchunguzi wa Sitiari za UKIMWI na Mapenzi katika Mashairi ya Bongo Fleva**

*H. Jilala*

## **Ikisiri**

Makala haya yanajadili juu ya lugha na jinsia katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya nchini Tanzania. Lengo la makala haya ni kubainisha na kuchambua sitiari zinazotumika kumchora mwanamke katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya, kujadili jinsi sitaiari zinavyoakisi nafasi ya mwanamke katika jamii na kubainisha tofauti iliyopo baina ya mwanamke na mwanamume katika uteuzi na utumizi wa sitiari. Data za makala haya, zilikusanywa kwa kutumia mbinu mbili ambazo ni: maktaba na usaili. Kwa kutumia nadharia ya uchanganuzi nafsia katika mtazamo wa kike, makala haya yanajadili kuwa mwelekeo na mtazamo wa jamii kuhusu uhusiano baina ya mwanamke na mwanaume huibuliwa katika lugha inayotumiwa na vijana kupitia kipengele cha sitiari. Wasanii wa muziki wa kizazi kipya huwa ni wabunifu ambao huweza kucheza na sanaa ya lugha katika kuelezea uhalisia ndani ya jamii. Sitiari zinazomrejelea mwanamke zimebeba dhana tano ambazo zimeundwa kitaswira kumuashiria mwanamke na nafasi yake katika jamii.

## **1.0 Utangulizi**

Makala haya yanajadili juu ya lugha na jinsia katika mashairi ya Bongo Fleva au maarufu kama muziki wa kizazi kipya. Kwa kutumia nadharia ya uchanganuzi nafsia katika mtazamo wa kike, makala haya yanajadili kuwa mwelekeo na mtazamo wa jamii kuhusu uhusiano baina ya mwanamke na mwanaume huibuliwa katika lugha inayotumiwa na vijana kupitia kipengele cha sitiari; ambapo mwanamke huchorwa kitaswira kama kiumbe duni, dhaifu, chanzo cha matatizo na asiye na maamuzi binafsi. Wasanii wa muziki wa kizazi kipya huwa ni wabunifu ambao huweza kucheza na sanaa ya lugha katika kuelezea uhalisia ndani ya jamii.

Fasihi simulizi ni kazi ya sanaa inayotumia lugha kuwasilisha ujumbe kwa hadhira kwa njia ya mdomo na vitendo. Kwa kutumia tanzu mbalimbali za fasihi simulizi tunaweza kubadili mielekeo, mitazamo, tamaduni, imani, mila na desturi za jamii husika katika muktadha na wakati mahsusi. Fasihi simulizi inaweza kutumiwa kuzuia au kuchelewesha maendeleo na mapinduzi. Fasihi simulizi inasaidia kujifunza utamaduni wa umma; kuelewa msimamo, itikadi na mahitaji yao, na kuwasaidia kuitumia fasihi yao kuendeleza mapambano dhidi ya mazingira yao. Hivyo ni wazi kuwa fasihi simulizi huweza kuibua masuala mbalimbali yanayoibuka katika jamii na kuleta athari kwa jamii kwa haraka zaidi (Mulokozi, 1983).

Fasihi simulizi ina tanzu mbalimbali kama vile mazungumzo, masimulizi, semi, maigizo na ushairi simulizi. Mashairi ya muziki wa kizazi kipya ni moja ya kipera cha ushairi simulizi. Muziki wa kizazi kipya ambao umeibuka miaka ya 1980 umeshamiri na kupendwa sana na vijana wa Tanzania na Afrika Mashariki kwa jumla. Kwa kutumia nyimbo hizi vijana wanaelezea hisia zao, matamaniao yao, matarajio yao, kukata tamaa na uzoefu wao katika jamii yao (Senkoro, 2003). Hivyo, kupitia sanaa hii, wasanii huibu masuala mbalimbali yahasuyo jamii, mielekeo, itikadi, na mazingira yanayowazunguka.

Makala haya yanachambua na kujadili vipengele vya lugha katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya kipindi cha 1980-2009 ili kuonesha jinsi dhana ya ujinsia inavyojitokeza. Kimsingi, lugha ina vipengele mbalimbali vya kimtindo ambavyo hutumiwa na wasanii wa kazi za sanaa. Matumizi ya vipengele hivyo hutegemea maudhui, wakati na muktadha maalumu. Hivyo basi, ili kuelewa maana na ujumbe wa matini ni lazima tuichambue lugha kupitia vipengele vyake ambavyo ndivyo hubeba maana na ujumbe. Leech (1969) anasisitiza kwamba kazi ya fasihi haiwezi kueleweka vizuri bila kuwa na maarifa ya lugha ambayo ndiyo njia ya kujieleza. Kwa hiyo, hatuna budi kuchunguza nduni za kiisimu za lugha fulani na jinsi msanii anavyozitumia kwa kuzihusianisha na malighafi za kiisimu ili kuelewa kile kinachowasilishwa.

Moja ya vipengele vya lugha ni sitiari. Kahigi (1994) anafasili sitiari kuwa ni uhamishaji wa maana toka kitu au dhana moja hadi kitu au dhana nyingine. Vikoa vya maana vinavyohusika katika uhamishaji huu huwa vinatofautiana angalau kwa sifa moja ya msingi ya kisemantiki. Kinachohamishwa ni tabia, umbo au kazi ya kitu kwa kuihusisha na tabia, umbo au kazi ya kitu kingine (Lakoff na Johnson, 1980). Ili kuchambua dhana ya sitiari, tutumie mfano huu: *Hamisa ni ua*. Mfano huu haumaanishi kuwa *Hamisa* amegeuka kuwa *ua*, yaani sehemu ya mmea; bali sifa za *ua* zinahamishiwa kwake. Yaani, *ua* lina sifa ya uzuri na upendo. Muundo wa sitiari una vipengele vitatu: kizungumzwa, kifananisho na kiungo (Lakoff na Johnson, 1988; Kahigi, 1994). Kizungumzwa ni kitajwa, ambapo katika mfano wetu ni *Hamisa*; kifananishi ni kitu kinachohusishwa na kizungumzwa na katika mfano wetu ni *ua*, na kiungo ni tabia au sifa zinazounganisha kizungumzwa na kifananishi, hapa ni uzuri au upendo.

Kimsingi kuna sitiari za aina tatu: sitiari sahili, changamano na pana. Sitiari sahili ni sitiari ya moja kwa moja na ina kifananishi kimoja, sitiari changamano huwa na vifananishi viwili au zaidi vinavyochangia kutoa dhana mbalimbali juu ya kizungumzwa. Sitiari pana ni ile inayojengwa na semi nyingi za kisitiari na

inaweza kuwa sehemu ya shairi, hadithi au tamthiliya au inaweza kuwa msingi na kiunzi cha muundo wote wa shairi, hadithi, au tamthiliya (Kahigi, 1994).

Jilala (2008) anadai kuwa wasanii wa muziki wa kizazi kipya hutumia sitiari zote tatu, ingawa hupendelea zaidi kutumia sitiari pana. Uteuzi wa utumizi wa sitiari hii hutokana na sifa yake ya kubeba sitiari zingine na tamathali za semi zingine kama vile majazi, tashibiha, tashihisi, taswira, ishara, methali na lugha ya picha. Sifa hii humpa msanii uwezo wa kujipanua na kuelezea ujumbe wake kwa kina na upana zaidi. Mashairi ya muziki wa kizazi kipya hutungwa na kuimbwa na vijana ambao wapo katika dunia ambayo mwanamke anapigania usawa katika nyanja zote za kiuchumi, kisiasa, kiutamaduni na kifikra.

Hivyo basi, makala haya yanachunguza sitiari na jinsi zinavyotumika kama kipengele cha lugha ambacho hutumiwa na wasanii wa muziki wa kizazi kipya katika kumwelezea mwanamke. Binadamu huitumia sitiari kama sehemu ya maisha yao ya kila siku (Lakoff na Johnson 1980). Hivyo uteuzi wa kuchunguza sitiari kama kipengele cha lugha ni wa makusudi kwa sababu ni tamathali ya usemi ambayo inatumiwa sana na wasanii wa muziki wa kizazi kipya katika kuwasilisha masuala mbalimbali ndani ya jamii. Katika makala haya tutachunguza jinsi wasanii wanavyotumia sitiari kisanii kumchora mwanamke na nafasi yake katika jamii. Makala haya yanajibu maswali yafuatayo: Je, sitiari zinazotumika katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya zinamchora na kumsawiri vipi mwanamke? Je, mwanamke anapewa nafasi gani katika sanaa ya mashairi ya muziki wa kizazi kipya? Je, kuna tofauti katika uteuzi wa sitiari ya mwanamke na mwanaume?

Ni dhahiri kuwa katika kujibu maswali haya tutaweza kuibua picha halisi ya lugha na jinsia katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya.

## **2.0 Kiunzi cha Nadharia ya Uchambuzi**

Kuna nadharia mbalimbali ambazo hutumika kuchambua lugha katika kazi za fasihi. Makala haya yanatumia nadharia ya Uchanganuzi Nafsia katika Mtazamo wa Kike (Feminist Psychoanalytic Theory). Nadharia hii iliibuka kutokana na kazi zilizoasisiwa na mwanafalsafa wa Kifaransa Jacques Lacan katika miaka ya 1960 (Momanyi, 2001). Nadharia hii inahakiki matini katika misingi ya uchanganuzi nafsia. Huzingatia kuweko kwa nafasi bandia au nafsi isiyo halisi iliyojengwa kutokana na mielekeo ya kiuana, utaratibu fiche wa kisaikolojia pamoja na taasubi za kiume.

Katika utaratibu fiche, maumbo halisi ya kiisimu katika akili ya mwanamke hugubikwa na badala yake maumbo ya kidhania huimarishwa. Maumbo haya

yasiyo na uhusiano wowote na uhalisia wake kama binadamu ndiyo yanayobainika, hususan kupitia lugha na tabia yake. Utaratibu huu ambao ni wa kiishara ndio unaoashiria tofauti za kiuana zinazopatikana katika utamaduni wa jamii. Kwa mujibu wa mtazamo huu, nafasi ya mwanamke imefungamana na lugha inayomzungumzia na lugha inayoashiria uana wake. Nafasi hii hufinyangwa na jamii kupitia asasi mbalimbali ili aweze kukubalika katika utaratibu huo wa kiishara. Uchanganuzi nafsi katika mtazamo wa kike ni nadharia bia ya uumbaji wa nafsi katika misingi ya uana.

Katika mtazamo huo wa kinafsia, neno mwanamke ni ishara tu siyo nafasi yake halisi. Maana ya neno hili huyakinishwa na mila au utaratibu wa utamaduni husika. McLaughlin (1990: 155) anadai dhana ya mwanamke kwa uhalisia wake ni dhana ya kisiasa. Haielezi uana pekee bali inaelezea hadhi au nafasi yake katika jamii.

Hivyo basi, kulingana na mtazamo wa Lacan kama alivyonukuliwka na Momanyi (2001) pia maana na utaratibu wa kiishara hujengwa chini ya taasubi ya kiume inayohimili tofauti zote za kiuana katika mfumo wa kiume. Taasubi ya kiume ndiyo inayoashiria nguvu na uhusishwa na nafsi ya kiume. Shauku katika uongozi na umilikaji wa mwanamke ndiyo vinavyobainika katika nafsi ya kiume ambayo huwakilishwa kiishara na taasubi ya kiume.

Katika mwelekeo huu basi, mtoto wa kike anapokua hufanywa kuamini kwamba yeye ni kiumbe duni mbele ya mwanaume. Hili hudhibitiwa moyoni mwake daima na hapa ndipo anapochukua nafasi bandia tofauti na ile yake halisi. Hali hii huathiri tabia na hulka yake. Hivyo, itikadi za kuumeni humuunda mwanamke katika hali ambazo zinaweza kutimiza matakwa ya mfumo huo wa kuumeni. Nguvu za kike hudidimizwa na utaratibu wa kuumeni ambao pia humsawiri mwanamke kwa namna zinazomfanya apoteze ile asili yake halisi (Momanyi, 2001).

Katika muktadha wa uchambuzi wa matini za mashairi ya muziki wa kizazi kipyua nadharia hii imetumika kwa kuzingatia kwamba lugha haiwakilishi uhalisia bali ni utaratibu wa kiishara. Hivyo taswira za wanawake katika fasihi aghalabu haziwakilishi uhalisi wao bali ni taswira bandia zilizosheheni ishara za uana, hususani katika matumizi ya lugha. Aidha, uhakiki huo una wajibu wa kuzingatia kuwepo kwa taasubi za kiume zilizoimarishwa ndani ya utaratibu wa kiishara katika mfumo wa kuumeni. Taasubi hizo ndizo zinazomdunisha mwanamke na kumweka katika kitengo maalumu kijamii (Momanyi, (2001).

### 3.0 Uchambuzi wa Sitiari katika Mashairi ya Muziki wa Kizazi Kipya

Katika makala haya, nadharia ya uchanganuzi nafsia katika matazamo wa kike imetumika katika uchambuzi wa sitiari na jinsi zinavyotumika kiishara kujenga picha na taswira ya mwanamke katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya. Jilala (2008) anadai kuwa, kazi za wasanii hawa zimeonesha kuwa na utajiri mkubwa wa utumizi wa sitiari ambazo huzipa kazi hizo uzuri, ujumi na thamani ya kisanaa. Wasanii wa mashairi ya muziki wa kizazi kipya hutumia sitiari kisani kuibua na kumsawari mwanamke na nafasi yake katika jamii. Vilevile sitiari hizo huakisi muelekeo na utamaduni wa jamii kuhusu mwanamke kupitia taswira. Hivyo makala haya yanabainisha nyanja mbalimbali ambazo mwanamke amekuwa akiumbwa tofauti. Mathalan, taswira zenye kumchora mwanamke hujidhihirisha katika sitiari zinazohusu UKIMWI au mapenzi. Kwa kutumia mashairi/nyimbo kutoka kwa baadhi ya wasanii wa muziki wa kizazi kipya Tanzania mjadala wetu katika sehemu ifuatayo inashadidia jambo hili:

#### 3.1 Sitiari za UKIMWI na Jinsia

UKIMWI ni tatizo na suala la kijamii. Hivyo wasanii vijana wanatumia sanaa ya lugha katika kuzungumzia UKIMWI ili kuionya, kuadili na kuelimisha. Halikadhalika, wasanii huzungumza namna ugonjwa huu unavyoenea, njia za maambukizi, athari zake katika jamii na namna ya kujilinda. Sitiari za UKIMWI katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya humchora mwanamke kitaswira na hujenga picha tofauti na mwanaume. Mwanamke huchorwa kama chanzo cha matatizo na ugonjwa wa UKIMWI wakati mwanaume huonekana ni kiumbe asiye na hatia na anayehitaji umakini zaidi ili kujikinga na UKIMWI. Jambo hili linajidhihirisha wazi katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya, kwa mfano msanii Godfrey Tumaini maarufu kama Dudu Baya katika shairi la *Dege la Jeshi* anasema:

(1)

**Dege la Jeshi<sup>1</sup> x 4**

Dege la Jeshi ni mikosi si ucheshi,

Machizi Machizi tuvae **Kombati**,

Unati unati kwa hasira za nyati,

Tupambane na lake maasi **Dege la Jeshi x4**

Ukiangalia mistari ya shairi hili utaona kuwa dege la jeshi ni sitiari inayoashiria mwanamke na kombati ni vazi la kivita. Hivyo katika muktadha huu *kombati* limetumika kisitari kuashiria kondomu ambayo huvaliwa kipindi cha tendo la ngono kama kinga ya UKIMWI na magonjwa ya kingono. Hivyo *kombati* katika muktadha huu hutumika kama kinga dhidi ya UKIMWI. Ukiisikiliza sauti ya mwanaume (ambaye ndiye muimbaji wa wimbo huu) ni sauti ya vitani.

<sup>1</sup> Sitiari/taswira zilizotumika katika nyimbo za makala haya zimekolezwa wino ili kurahisisha mjadala.

Ni sauti inayotumika kuhamasisha mapambano dhidi ya UKIMWI, na kuwatahadharisha wanaume kujikinga na UKIMWI kwa kuliepuka dege la jeshi (wanawake). Hapa jambo la kujiuliza ni kwamba, je, vita dhidi ya UKIMWI inamuhusu mwanaume pekee? Hivyo, uteuzi wa sitiari hizi unasawiri mielekeo ya jamii kuhusu mwanamke, kuwa ni chanzo cha matatizo katika jamii. Taswira kuhusu nafasi ya mwanamke katika masuala ya kijamii kuwa ni chanzo cha matatizo imejadiliwa pia na Kisekka (1990). Kisekka anadai kuwa wanawake wanaonekana kuwa chanzo cha matatizo ya ngono. Katika kuunga mkono uchunguzi huu, Schiapper (1991) anadai kuwa mara nyingi katika utamaduni ambao sauti ya mwanaume huchukuliwa kuwa ni sauti ya jamii, wanawake hulaumiwa kuwa ni chanzo cha dhambi. Mutembei (2009) na Omari (2012) wanajadili kuwa katika suala la UKIMWI mwanamke anaonekana ni chanzo cha matatizo. Wanaume humlaumu mwanamke, hivyo basi kwa kupitia mashairi ya muziki wa kizazi kipya utaona kuwa wasanii hao hawaendi nje ya jamii na hivyo huakisi utamaduni wa jamii, mila na desturi za jamii husika. Mistari mingine kutoka katika wimbo huu wa *Dege la Jeshi* inasema:

(2)

Dege la Jeshi kila **pipi** unataka, ulambe,  
 Kisha utambe ulete **kimbembe**,  
 Mimi ni **ngoma ngumu**, kinyakali kijibali,  
**Moto mkali kizalizi la mentali**,  
 Usiniletee utaahira wa mapenzi,  
 Sundo kozi za mbizi,  
 Sikutaki nakuogopa **kama jehanamu**,  
 Hata hamu sina.

Katika mfano huu msanii anatumia sitiari hizo kumtupia lawama mwanamke katika suala zima la UKIMWI anapodai *nakuogopa kama jehanamu*. Aidha, sauti ya mwanaume katika sitiari *mimi ni ngoma ngumu moto mkali* inaonesha kuwa mwanaume ni imara na mwenye maamuzi katika suala zima la mapenzi, ni hodari na jasiri hivyo katika vita dhidi ya UKIMWI mwanaume anabeba taswira ya uhodari, shujaa na mwenye maamuzi binafsi. Hivyo basi, suala la mapambano dhidi ya UKIMWI linaongozwa na mwanaume. Hii inaonesha uhusiano tofauti baina ya mwanamke na mwanaume katika masuala ya kijamii. Katika mistari hii sitiari *dege la jeshi* inaashiria mwanamke. Sifa ya dege la jeshi ambayo ni kutua sehemu yoyote imehamishiwa kwa mwanamke (Jilala, 2008). Hivyo kwa kutumia sitiari hii mwanamke anatupia lawama juu ya uenezaji wa ugonjwa wa UKIMWI. Lawama kuhusu mwanamke inajitokeza pia katika sitiari zilizotumika katika shairi la msanii mwingine wa muziki wa kizazi kipya aitwaye Ferooz Mrisho katika wimbo wake wa *Starehe*. Tazama mistari hii:

- (3) Huo ulikuwa mwenendo wa maisha yangu,  
 Mimi kujivinjari na **machangu** ooh niliona fahari eeh,  
 Starehe nilizifanyia papara,  
 Nilibadili **mademu kama vidaladala**,  
 Nikienda nimepanda hili nikirudi nimepanda lile,  
 Nilitamani starehe zote nizitawale,  
 Hata kumkumbuka Mola ilikuwa ndoto,  
 Nilitekwa na ulimwengu kumbe naukimbilia **moto**,  
 Tabia za kubadili wasichana nilikubuhu,  
 Nilitembea na **watoto wa geti, machangu** na **masista duh**,  
 Ubaya kwamba kondom sikuitambua...

Katika mfano huu tunaona kuwa msanii ametumia sitiari *machangu* kuashiria wanawake malaya, na *watoto wa geti* wasichana walio na maadili ambao hutoka kwenda matembezini kwa ruhusa ya wazazi na walezi wao; ni watoto ambao familia zao zinajiweza kimaisha. Hivyo katika mfano huu tunaona kuwa sauti ya mwanaume inajutia na kuwalaumu wanawake kuwa ndiyo chanzo cha matatizo na anguko lao. Hivyo tunaona kuwa katika suala la ujinsia sitiari zinazotumika kumwashiria mwanamke humchora kitaswira kama chanzo cha matatizo, dhambi na uenezaji wa UKIMWI (Jilala, 2008). Aidha, katika kujikinga na UKIMWI sitiari zinazotumika humchora mwanaume kuwa ndiye anapaswa kujikinga, hivyo mwanaume huonekana kuwa ni mtendaji na mwanamke ni mtendewa.

### 3.2 Sitiari za Mapenzi na Jinsia

Uteuzi na utumizi wa sitiari katika uhusiano wa kimapenzi huundwa kitaswira. Kwa kutumia lugha ya kisitiari mwanamke huchorwa kwa kutumia dhana tano: uzuri, thamani, unyenyekevu, utamu na mvuto. Katika muktadha wa mapenzi, dhana hizi tano hujengwa kitaswira na mwanamke hupewa umbo linalomdhalilisha na kumdunisha. Mfano, tuangalie korasi (kiitikio) ya wimbo *Dhahabu* wa Dully Sykes:

- (4)  
 Oh! oh! oh! yaani soo!  
 Nimepata **dhahabu** mtoto wa Kariakoo,  
**Mtoto** anavutia kila upande ooh!  
**Mtoto** anakomesha mpaka mabishoo x 2

Ukitazama katika mistari ya korasi hii utaona kuna matumizi ya maneno *dhahabu* na *mtoto*. Madini ya *dhahabu* yana sifa ya thamani kubwa na mvuto. Hivyo, watu hutumia muda mwingi kuyatafuta na hata katika mazingira ya hatari. Mtu anapopata *dhahabu* hutarajia utajiri na pesa. Pesa au utajiri humpa mtu starehe, furaha na amani. Katika lugha ya Kiswahili kuna msemo usemao “Pesa ni sabuni ya roho”. Katika muktadha huu *dhahabu* imetumika kisitiari

kuashiria kuwa mwanamke ni kifaa au kitu chenye thamani na chenye mvuto ambacho humpa starehe mwanaume. Hata hivyo, sitiari hii inatumika kumdunisha na kumdhaliisha mwanamke na nafasi yake katika jamii. Taswira tunayoipata hapa ni kwamba mwanamke yupo kwa ajili ya kumpa mwanaume faraja na pumziko katika maisha.

Vilevile, neno *mtoto* limetumika kisitiari, kama kiumbe kisichokuwa na hatia na tegemezi katika kufanya maamuzi binafsi na anayehitaji uangalifu. Kwa kutumia sitiari hii, dhana ya mtoto kama mwanamke imetumika kiishara. Ni taswira inayoashiria utegemezi wa mwanamke kama kiumbe kisichoweza kujitegemea na kuwa na maamuzi binafsi. Ishara inayojengeka hapa ni kuwa maisha ya mwanamke hutegemea ulinzi wa mwanaume. Hivyo basi sitiari *mtoto* inamchora mwanamke kama kiumbe tegemezi ambaye hana uwezo wa kuwa na maamuzi binafsi. Taswira ya mvuto na uzuri inajitokeza pia katika wimbo wa *Mapenzi* ulioimbwa na msanii Dudu Baya. Hebu tazama mfano wa mistari ya shairi hili:

(5)

We ni wangu **kopo lenye marashi**,  
 Wanifanya ninukie nivutie mpenzi,  
 Mpenzi wangu usiyependa makuu,  
 Kwako mama nimeridhia,  
 Wewe kwangu ni **kioo**,  
 Ndani yako najitazama,  
 Kama nikifa sina jinsi,  
 Ni mateso bila chuki,  
 Nimedata na we **uaridi**.

Ukichunguza mistari hiyo utaona kuna utumizi wa sitiari *kopo lenye marashi* na *kioo* ambazo zinabeba taswira inayomdunisha na kumdhaliisha mwanamke kama chombo cha kumstarehesha mwanaume. Kwa mfano, kwa kutumia sitiari *kopo lenye marashi* humaanisha kuwa marashi hutoa harufu nzuri inayonukia, inayostarehesha na kufurahisha. Hivyo mwanamke hupewa sifa hizo kitaswira; hapa anafananishwa na marashi yanayonukia na hivyo kumfanya mwanaume kuliwazika na kustareheka. Hivyo basi, sitiari *kopo lenye marashi* imetumika kiishara kumsawiri mwanamke kama kifaa au chombo chenye dhima ya kumpendezesha na kumstarehesha mwanaume. Hivyo matumizi ya kopo lenye marashi kuashiria mwanamke hubeba dhana ya uzuri na mvuto.

Katika mfano wa (5) utaona kuwa matumizi ya sitiari *kioo* katika mistari wa ubeti huo yanadhihirisha kuwa mwanamke anaumbwa kiishara kama kifaa au chombo cha mwanaume. *Kwangu wewe kwangu ni kioo Ndani yako najitazama.*



Hivyo kwa kutumia sitiari hiyo mwanamke anachorwa kama chombo cha mwanaume.

Aidha, sitiari *uaridi* imetumika pale anaposema ‘Nimedata na we uaridi’. Hivyo *uaridi* hapa imetumika kisitiari kumwashiria mwanamke na nafasi yake. *Uaridi* hubeba dhana ya uzuri na mvuto kutokana na harufu nzuri inayonukia. Matumizi haya ya kiishara hudhamiria kumjenga mwanamke aamini kuwa yeye aliumbwa kwa ajili ya kumstarehesha mwanaume. Makala haya yanaona kuwa dhana za uzuri, utamu, thamani, mvuto na utoto zinatumika kitaswira humdhalilisha na kumdunisha mwanamke na kumpa dhima hasi katika jamii. Mawazo haya yanashadidiwa pia na Jilala (2008) anaposema kwamba mwanamke ni chombo cha kumstarehesha mwanaume, na pia ni kiumbe tegemezi asiye na maamuzi binafsi, ambaye hawezi kusimama bila mwanaume.

Kwa upande mwingine mwanamke amechorwa kama bidhaa yenye thamani inayoweza kuleta matabaka kwa walionacho na wasio nacho. Kwa mfano, katika wimbo wa *Zali la Mentali* ulioimbwa na Profesa Jay, ndani yake sauti ya mwanamke (Nargis Mohamed) inasikika ikisema ‘...*maskini koma hii ni ngoma ya gari...*’ Kwa kutumia sitiari *ngoma ya gari* msanii anaibua suala la nguvu ya uchumi katika mapenzi.

#### **4.0 Sitiari na Nafasi ya Mwanamke katika Jamii**

Ukichunguza mashairi ya muziki wa kizazi kipya utaona kuwa sitiari zinazotumika huashiria nafasi ya mwanamke katika jamii. Mwanamke amechorwa katika picha tofautitofauti, baadhi yake ni: mwanamke kama chombo cha kumstarehesha mwanaume, kama mama na kama kiumbe dhaifu na tegemezi katika jamii. Sehemu inayofuata tutaonesha picha hizo zinazojitokeza kuhusu mwanamke.

#### **4.1 Mwanamke kama Chombo cha Kumstarehesha Mwanaume**

Katika dhima hii tunaona kuwa sitiari zinazotumika humchora mwanamke kama kifaa au chombo cha mwanaume ni kama vile matumizi ya maneno *dhahabu, mtoto, kopo lenye marashi* na *uaridi*. Sitiari hizi zimetumika kuonesha dhima na nafasi ya mwanamke katika jamii kama chombo cha starehe. Nafasi hii aliyopewa mwanamke inajidhihirisha katika kazi zingine za fasihi mfano katika *Utenzi wa Mwanakupona* ambapo mwanamke anapewa dhima ya kumstarehesha mwanaume kwa kujipamba na kupaka manukato na kumpepea mwanaume (Momanyi, 2002). Hii inaonesha kuwa dhima ya mwanamke katika jamii ni kumstarehesha mwanaume.

#### 4.2 Mwanamke kama Chombo Tegemezi

Ukichunguza mashairi ya muziki wa kizazi utaona kuwa sitiari zinazotumika zinamchora mwanamke kama kiumbe tegemezi. Mwanamke anaonekana ni kiumbe ambaye hawezi kusimama peke yake wala kufanya maamuzi bila muongozo au kuwepo kwa mwanaume. Kwa mfano, katika wimbo wa *Hawajui* (katika mfano namba 6 hapa chini) wa Hamisi Mwinjuma maarufu kama Mwanafalsafa akimshirikisha Judith Wambura kwa jina la kisanii Lady Jaydee na pia katika wimbo wa *Dhahabu* (katika mfano namba 7) ulioimbwa Dully Sykes.

- (6) Waweza kuta firauni peponi **taulo langu**,  
Niendapo bafuni **nauli yangu** niwapo,  
**Safarini** usiende mbali na mimi ri hii.
- (7) Oh! oh! oh! yaani soo!  
Nimepata **dhahabu** mtoto wa Kariakoo,  
**Mtoto** anavutia kila upande ooh!  
**Mtoto** anakomesha mpaka mabishoo x 2

Ukichunguza mfano namba 6 na namba 7 utaona kuwa matumizi ya sitiari taulo na nauli yangu ni sitiari ambazo zinamchora mwanamke kama kiumbe tegemezi ambaye hawezi kuishi bila uwepo wa mwanaume. Kwa upande mwingine katika mfano namba 7, neno mtoto limetumika kisitiari kumrejelea mwanamke. Hivyo mwanamke analinganishwa na tabia za mtoto. Sifa za mtoto zinahamishiwa kwa mwanamke; kuwa ni kiumbe asiyeweza kujitegemea, anayehitaji msaada na ni kiumbe asiyeweza kutoa maamuzi.

#### 4.3 Mwanamke kama Mama

Sitiari zinazotumika kumsawiri mwanamke kama mama huwa ni tofauti na sitiari zinazomsawiri mwanamke katika uhusiano wa kimapenzi. Mwanamke kama mama hupewa jukumu kubwa la malezi ya familia, kuzaa, na kutunza watoto kwa kuwaongoza na kuwafundisha kuhusu mema na mabaya. Mathalan, shairi la Banana Zoro la *Mama Yangu* anasema:

- (8) Mama yangu wewe ni **nguzo** maishani mwangu,  
Ni **taa** imulikayo mbele yangu mawazo yako mama,  
Yaniongoza maisha yangu weee,  
Nikulipe nini mama kwa hii **miba** uliyonivusha.

Ukichunguza katika mfano huu utaona kuwa sitiari *nguzo* na *taa* zinamchora mwanamke kama kiumbe muhimu sana katika maisha ya mtoto. Mama ni mhimili, kiongozi, mlinzi, mwalimu na mlezi wa watoto. Mama humwelekeza na kumfunza mtoto kuhusu ulimwengu wake na hivyo mwanamke kama mama ni kiumbe mwenye dhima muhimu sana katika jamii. Mathalan, katika mstari

'Nikulipe nini mama kwa hii miba uliyonivusha' neno *miba* linaashiria matatizo ambayo mama hupitia katika malezi ya mtoto. Hivyo basi, sitiari katika mashairi ya kizazi kipyaa ambazo humchora mwanamke kama mama huonesha taswira chanya ya mwanamke katika jamii.

### 5.0 Tofauti ya Uteuzi wa Sitiari baina ya Sauti ya Mwanamke na Mwanaume

Katika mashairi ya muziki wa kizazi kipyaa, ukisikiliza sauti ya mwanamke na mwanaume utaona kuwa uteuzi wa sitiari huwa tofauti. Hivyo uteuzi huo hudhihirisha dhana ya ujinsia ambapo sitiari anazotumia mwanamke ni tofauti na sitiari anazotumia mwanaume. Mwanamke anapotumia sitiari kumrejelea mwanaume huwa anateua sitiari zenye kumchora mwanaume kama kiumbe muhimu, jasiri, hodari na mwenye kufanya uamuzi. Mfano katika wimbo wa *Hawajui* wa Mwanafalsafa akimshirikisha Lady Jaydee; katika mistari ya wimbo huo Lady Jaydee anasema:

(9)

Waweza kuta firauni peponi **taulo langu**,  
Niendapo bafuni **nauli yangu** niwapo,  
**Safarini** usiende mbali na mimi ri hii.

Uteuzi wa sitiari *taulo langu* na *nauli* vimetumika kuonesha umuhimu wa mwanaume kwa mwanamke. *Taulo* katika muktadha huu ni kitu muhimu kwani humsaidia mtu amalizapo kuoga ajikaushe maji aliyonayo mwilini. Hivyo sitiari hii inachora kitaswira kumuumba mwanaume kama kiumbe muhimu sana ambapo mwanamke hawezi kuishi bila kuwepo kwake. Aidha, neno *safari* limetumika kisitiari kuwakilisha maisha. Katika safari binadamu hawezi kutoka sehemu moja hadi nyingine bila kuwa na nauli. Dhana ya safari hapa inaashiria maisha kwamba mwanaume ni kiumbe muhimu katika maisha ya mwanamke, ambaye hawezi kupiga hatua katika maisha bila kuwepo mwanaume. Hivyo uteuzi wa sitiari hizi zinamwonesha mwanamke akiendelea kutumia lugha inayobeba udhaifu na uduni wake na kumkweza mwanaume. Hii ni kutokana na utamaduni na jamii iliyomkuza, jamii ambayo imejengeka katika mfumo dume. Hivyo mwanamke hawezi kwenda kinyume na kile alichoaaminishwa na jamii juu ya dhima na nafasi yake katika jamii.

Halikadhalika, sauti ya mwanamke ni tofauti na sauti ya mwanaume kwani ukisikiliza sauti ya Mwanafalsafa katika uteuzi wake wa sitiari anateua sitiari zinazobeba dhana ya uzuri, upole, unyenyekevu na uvumilivu. Mfano, katika wimbo huo namba (6) kuna mstari unaosema 'Wangu umalkia kwa vile cheo chochote hakikufai'. Malkia huashiria uzuri na hiyo ndiyo nafasi ya mwanamke. Hivyo basi, ni dhahiri kuwa sitiari hudhihirisha mahusiano tofauti baina ya mwanamke na mwanaume.

Tofauti katika uteuzi wa sitiari baina ya mwanamke na mwanaume vile vile inadhihirika katika wimbo *Zali la Mentali* wa Joseph Haule kwa jina la kisanii Profesa Jay akimshirikisha Juma Nature na Nargis Mohamed. Katika mstari wa wimbo huu, sauti ya mwanamke inasema 'Maskini koma hii ni ngoma ya gari'. Katika muktadha huu *ngoma* ni sitiari ambayo haushiria mwanamke, ngoma hubeba dhima ya kustarehesha, kuburudisha na vile vile huandamana na vitendo vya kucheza na kuimba. Hivyo *ngoma* hutumika kisitiari kuashiria mwanamke. Kiishara ngoma humchora mwanamke kisanii na hubeba dhima ya kifaa cha kumstarehesha mwanaume na kumpa raha. Sitiari hii hutumika kumrejelea mwanamke kwa kumdhalilisha na kuonesha nafasi duni aliyonayo katika jamii. Mwanamke anakua na kulelewa katika utamaduni unaomjenga kuwa ni kiumbe dhafu na duni ukilingnisha na mwanaume (Momanyi, 2002).

Ukichunguza sauti ya mwanaume anapotumia sitiari *ngoma* kujirejelea mwenyewe huwa ni tofauti na sitiari ngoma inapomrejelea mwanamke. Ngoma inapomrejelea mwanaume huonesha kuwa ni kiumbe shupavu, shujaa, jasiri na mwenye maamuzi binafsi. Kwa mfano, katika wimbo wa Dudu Baya uitwao *Dege la Jeshi* kama tulivyoona katika mfano namba (2) mstari 'Mi ni ngoma ngumu, moto mkali' sitiari *ngoma* imetumika kumsawiri mwanaume kama kiumbe shupavu, jasiri na mwenye maamuzi binafsi.

Uhusiano tofauti huonekana pia katika mapambano dhidi ya ugonjwa wa UKIMWI ambapo sitiari chanya hutumika kumwelezea mwanaume na sitiari hasi kumrejelea mwanamke. Hii huonesha tofauti ya utumizi na uteuzi wa sitiari baina ya mwanamke na mwanaume. Kwa mfano, suala la kuwa makini na kujikinga na UKIMWI linaonekana kumhusu zaidi mwanaume pale wapotakiwa kuvaa kondomu (kombati) ili kujikinga na UKIMWI. Kwa mfano, msanii Dudu Baya katika *Dege la Jeshi* katika mfano namba (2) anaposema 'Machizi machizi tuvae kombati, mimi ni ngoma ngumu na moto mkali'. Ukitazama utumizi wa sitiari hizo zinamtazama mwanaume katika mtazamo chanya ukilinganisha na sitiari hasi zilizotumika kumwelezea mwanamke. Wito wa kujikinga na UKIMWI unakuwa kwa mwanaume tu na lawama juu ya maambukizi na uenezaji wake hutupiwa mwanamke.

## 6.0 Hitimisho

Kwa kuhitimisha tunashadidia kwamba kupitia sitiari wanawake wanadhalilishwa, wanaonewa na kudunishwa. Sauti zao zinazimwa na miili yao inatukanwa na kuonekana kuwa chanzo cha dhambi na matatizo. Hivyo sitiari katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya zinafumbata masuala ya kijamii, kiuchumi na utamaduni. Sitiari hubainisha uhusiano hasi wa kijinsia kwa

kuuhusianisha na suala la UKIMWI. Huonesha jinsi mwanamke anavyochorwa katika jamii na nafasi yake katika kueneza na kupambana na UKIMWI.

Vijana wanatumia sitiari kumuumba mwanamke kama kiumbe duni, dhaifu na asiye na maamuzi binafsi. Aidha, sitiari zinazotumiwa na wasanii wa kiume kumrejelea mwanamke huwa ni tofauti na zile zinazotumiwa kumrejelea mwanaume. Sitiari zinazomrejelea mwanamke zimebeba dhana tano ambazo zimeundwa kitaswira kumuashiria mwanamke na nafasi yake katika jamii. Dhana hizo ni thamani, unyenyekevu, utamu na mvuto. Kwa upande wake, mwanaume hubeba taswira ya uhodari, ushujaa na mwenye maamuzi binafsi.

Makala haya yamejadili pia kuwa, msanii anapoumba kazi yake ya sanaa huwa haendi nje ya jamii yake na utamaduni uliomlea. Sitiari, katika mashairi ya muziki wa kizazi kipya hutumika kisanii kuakisi imani na mielekeo ya jamii kuhusu mwanamke. Kisanii, mwanamke huchorwa kitaswira na kupewa dhima na nafasi inayomdunisha na kumdhalilisha kama ambavyo jamii imekuwa ikimtaazama mwanamke. Hivyo tunasisitiza kwamba wasanii huwa hawaendi mbali na jamii, itikadi, mwelekeo na utamaduni wa jamii husika. Wao ni kiwakilishi cha mielekeo ya jamii. Matumizi ya lugha ni taswira halisi ya mtazamo na mielekeo ya jamii ambayo husawiri kile ambacho mwanajamii wa jamii husika anafikiri kuhusu uhusiano wa mwanamke na mwanaume katika jamii. Mwanamke anapotumia sitiari haendi nje na kile alichoaaminishwa katika jamii kuhusu nafasi na dhima yake katika jamii. Kwa ujumla, matumizi ya sitiari yanaakisi muktadha wa kazi ya sanaa ya msanii katika jamii.

### Marejeleo

- Inyani, S.K. (2002). 'Utafiti wa Kiswahili na Maswala ya Uana' katika *Utafiti wa Kiswahili*. Nairobi. Downtown Publishers Ltd.
- Jilala, H. (2008). 'The Artistic Uses of Metaphors in Constructing Meanings and Messages in New Generation Songs in Tanzania'. MA Dissertation (Unpublished), University of Dar es Salaam.
- Kahigi K.K. (1995). 'Lugha Katika Vitabu Vya Watoto' katika *Kioo cha lugha*. Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Juzuu, Na. 1. (kur. 21-36).
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphor We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leech, G.N. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. New York: Longman Group Inc. Limited.
- Maclaughlin, A. na Braxton (1990). *Wild Women in Whirlwing: Afro American Culture and Contemporary Literary Renaissance*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Momanyi. C. (2001). 'Nadharia ya Uchanganuzi Nafsia katika Mtazamo wa Kike na Uhakiki wa Kifasihi' katika *Kioo cha lugha*. Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es salaam.

- Momanyi, C. (2007) Patriarchal Symbolic Order: The Syllables of Power as Accentuated in Waswahili Poetry. *The Journal of Pan African Studies*, Vol.1, no. 8.
- Mutembei, A. (2009), *UKIMWI katika fasihi ya Kiswahili 1982-2006*. Dar es Salaam: TUKI.
- Ogechi, N.O., Shittemi, N.I., Simala, K. I. (2008). *Nadharia Katika Taaluma ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika*. Nairobi: Moi University Press.
- Omari, S. (2011). 'Poetics of Daladala: The Case of HIV/AIDS Dialogue in Daladala Ticket Slogans' katika *Kiswahili*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma za Kiswahili, kur 78-94.

### **Diskografia**

- Banana Zorro (2002). *Mama Yangu*. Audiocassete. Dar es Salaam: FM Record
- Dully Sykes (2006). *Dhahabu* Audiocassete. Dar es Salaam: FM Music Bank Wasanii Promoters Ltd.
- Dudu Baya (2005). *Mpenzi*. Audiocassete. Dar es Salaam: GMC Wasanii Promoters Ltd.
- Dudu Baya (2005). *Dege la Jeshi*. Audiocassete. Dar es Salaam: GMC Wasanii Promoters Ltd.
- Ferooz (2005). *Starehe* Audiocassete. Dar es Salaam: Bongo Records.
- Mwanafalsafa (2007). *Hawajui*. Audiocassete. Dar es Salaam: Backiao Complex.
- Profesa, J. (2003). *Zali la Mentali*. Dar es Salaam: Bongo Records